

રૂપરેખા

- 1.0 ઉદ્દેશો
- 1.1 પ્રસ્તાવના
- 1.2 જ્ઞાન
- 1.3 જ્ઞાનવિશ્વ
 - 1.3.1 જ્ઞાનના પ્રકાર
 - 1. સામાન્ય જ્ઞાન
 - 2. વૈજ્ઞાનિક જ્ઞાન
 - 3. તાત્ત્વિક જ્ઞાન
 - 1.3.2 જ્ઞાન : મૂળભૂત લક્ષણો
 - 1. અનંત
 - 2. ગતિશીલ
 - 3. વિવિધ પરિમાણયુક્ત
 - 4. અખંડ પ્રવાહિત
 - 5. આંદોલિત ગતિશીલતા
- 1.4 જ્ઞાન પ્રાપ્તિ માટેના આવશ્યક તત્ત્વો
 - 1. માન્યતા
 - 2. અભિપ્રાય
 - 3. સમજ
 - 4. બુદ્ધિ
- 1.5 વિષય વિકાસનાં લક્ષણો
 - 1. પૃથકકરણ
 - 2. વિચ્છેદન
 - 3. સ્તરીકરણ
 - 4. શિથિલ સંયોજન
 - 5. સ્વયંછાયા
 - 6. કેટલાક અન્ય લક્ષણો
- 1.6 સારાંશ
- 1.7 બહુ વિકલ્પીય પ્રશ્નો (ઉત્તર સહિત)
- 1.8 તમારી પ્રગતિ ચકાસો (ઉત્તર સહિત)
- 1.9 ચાવીરૂપ શબ્દો
- 1.10 સંદર્ભ અને વિશેષ વાંચન

1.0 ઉદ્દેશો (Objectives)

પ્રસ્તુત એકમમાં જ્ઞાનવિશ્વ, વિષયવિશ્વ અને વિષય વિકાસની લક્ષણોની વિશદ્ ચર્ચા કરવામાં આવી છે. જેના અભ્યાસ પછી તમે નીચે જણાવેલ બાબતો જાણવા સજ્જ થશો.

- જ્ઞાનવિશ્વ
- વિષયવિશ્વ
- વિષય વિકાસની વિવિધ લક્ષણો

1.1 પ્રસ્તાવના (Introduction)

જ્ઞાનવિતરણ અને વિસ્તરણના પરમ કર્તવ્યને આકાર આપવો એટલે ગ્રંથાલયસેવા, માહિતીસેવા, જેની પરિપૂર્તિનું સાધન એટલે ગ્રંથાલય. ગ્રંથાલયનું આવશ્યક અને મુખ્ય તત્ત્વ તે વાચનસામગ્રી, વાચનસામગ્રીનો સંગ્રહ, વ્યવસ્થાપન અને ઉપયોગ સાથે તેની પુનઃપ્રાપ્તિ અને પુનઃ ગોઠવણી તે તેનો આદર્શ. આ આદર્શને પૂર્ણ કરવા એક મહત્ત્વનું ઉપકરણ એટલે વર્ગીકરણ.

વર્ગચાર્ય (Classifier) અને વર્ગકાર (Classifier) બંને માટે જ્ઞાનવિશ્વ અને વિષયવિશ્વ, તેની લાક્ષણિકતાઓ, પ્રકાર, વિષય વિકાસના લક્ષણો, અસ્તિત્વમાં આવતાં નવીન વિષયોની સંરચના વગેરેની માહિતી મેળવવી આવશ્યક છે, જેથી નવીન વિષયોને જે તે વર્ગીકરણ પદ્ધતિમાં યોગ્ય સ્થાન આપી શકાય.

1.2 જ્ઞાન (Knowledge)

જ્ઞાન શબ્દથી બધા પરિચિત છે. તેનો પ્રયોગ એક કે બીજા કારણે થતો જોવા મળે છે. જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ એવું કહે કે “હું જાણું છું” કે “મને આ બાબતની જાણકારી છે” કે “હું તેનાથી પરિચિત છું” ત્યારે તેનો અર્થ એવો ઘટાવવામાં આવે છે કે તે વ્યક્તિ કોઈ વસ્તુ કે તથ્ય વિશેનું જ્ઞાન ધરાવે છે.

વેબસ્ટર ડિક્શનેરી અનુસાર, “પ્રત્યક્ષ અનુભવની નીજી વ્યક્તિમત્તા દ્વારા પ્રાપ્તિ થાય તે જ્ઞાન, જેમાં વ્યાવહારિક દક્ષતા અને તાંત્રિક જાણકારીની પ્રાપ્તિ છે.”

“સત્ય વિશેનું બુદ્ધિગમ્ય અનુભવ દ્વારા પ્રાપ્ત થયેલ જ્ઞાન.”

“સત્ય વિશેની જાણકારી.”

આમ જ્ઞાન એ સર્વસામાન્ય રીતે જાણકારી, પરિચિતતા, માન્યતા તથા અથવા સામાન્ય અર્થમાં જાણવું. આપણી રોજબરોજની પ્રક્રિયામાં આ રીતે જ્ઞાન શબ્દનો પ્રયોગ કરીએ છીએ.

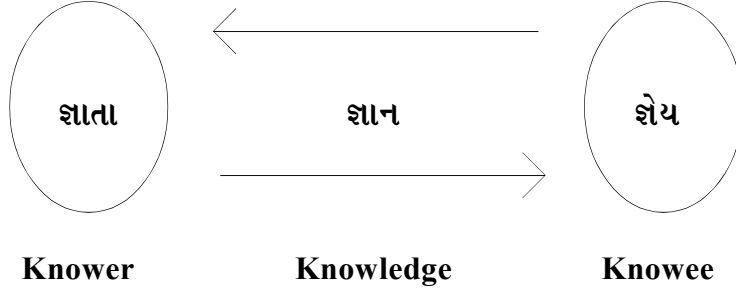
ડૉ. રંગનાથન જ્ઞાનની વ્યાખ્યા આપતા જણાવે છે કે, “જ્ઞાન તે માહિતીનો સરવાળો છે, જે માનવ સંસ્કૃતિ દ્વારા પ્રાપ્ત થયો છે.”

શેરા અનુસાર, “બૌદ્ધિક પદ્ધતિ દ્વારા સંદર્ભજન્ય પરિસ્થિતિમાંથી પસાર થયેલી, ગળાયેલી કે નિષ્પંદિત પ્રક્રિયા એટલે જ્ઞાન.”

1.3 જ્ઞાનવિશ્વ (Universe of Knowledge)

વર્ગીકરણની સમજ કેળવતા પૂર્વે જેને એ દ્વારા વ્યવસ્થિત ક્રમ આપવાનો છે તે જ્ઞાનવિશ્વની માહિતી કે વિષયવિશ્વની માહિતી હોવી આવશ્યક છે. જ્ઞાન શબ્દનો

અર્થ છે એક નિશ્ચિત માહિતી અથવા જે જ્ઞાત છે તે. મનુષ્ય એક એવું પ્રાણી છે જે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે અને બીજાને આપે છે. વાસ્તવમાં કોઈ તથ્યથી પરિચિત થવું તે જ્ઞાન છે. જ્ઞાનપ્રાપ્તિની પ્રક્રિયામાં બે પક્ષ હોય છે. પ્રથમ જ્ઞાતા (Knower) અને બીજો જ્ઞેય (Knowee) બંને પક્ષના સંપર્કથી જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે.

જિજ્ઞાસુ કે જ્ઞાતા હંમેશા મનુષ્ય હોય છે, જ્યારે જ્ઞાતવ્યમાં વિચારો અને વસ્તુઓનો સમાવેશ થાય છે. જ્યારે મનુષ્ય સત્યોથી પરિચિત થાય છે ત્યારે જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે. જેમ જેમ મનુષ્ય વધુને વધુ સત્યોનો પરિચય મેળવતો જાય છે, તેમ તેમ જ્ઞાનની વૃદ્ધિ થતી રહે છે. આ પ્રમાણે મનુષ્યના વિચારોના વિકાસ સાથે જ્ઞાનનો વિકાસ થતો રહે છે. નિત્ય નવીન જ્ઞાન આકાર પામતું રહે છે.

જ્ઞાનનો શાબ્દિક અર્થ છે અનુભૂતિ + વિશ્વાસ, કોઈ વિષયના તત્ત્વનો બોધ થતાં વિશ્વાસ ઉત્પન્ન થાય છે અને વિશ્વાસ જ્ઞાનનું સ્વરૂપ ધારણ કરે છે. નીચેના ઉદાહરણ પરથી જ્ઞાતા અને જ્ઞાતવ્યની સ્થિતિ સ્પષ્ટ થાય છે.

જ્ઞાતા	વસ્તુ	જ્ઞાતવ્ય વિચાર
પ્લેટો	પુસ્તક	ગણતંત્ર
રસેલ	ચાંદી	સામ્યવાદ
લેનિન	પૃથ્વી	પ્રેમ
ગાંધી	ચંદ્ર	અહિંસા વગેરે.

1.3.1 જ્ઞાનના પ્રકાર

જ્ઞાનના ત્રણ પ્રકાર છે :

1. સામાન્ય જ્ઞાન (Ordinary Knowledge)

એવું જ્ઞાન જે શબ્દોમાં અભિપ્રેત છે જે સર્વના માટે સામાન્ય છે. તે સામાન્ય જ્ઞાન છે. માત્ર માનવીમાં જ નહીં પરંતુ, પ્રાણી માત્રમાં પણ સામાન્ય જ્ઞાન હોય છે.

2. વૈજ્ઞાનિક જ્ઞાન (Scientific Knowledge)

વૈજ્ઞાનિક જ્ઞાન તે સામાન્યજ્ઞાનથી ઉચ્ચ સ્તરનું જ્ઞાન છે. જ્યારે મનુષ્યનું મસ્તિષ્ક ગતિશીલ બની કોઈ જ્ઞાતવ્ય વિષયમાં ચકાસણી અને વિવેચન કરે છે. તેમજ પ્રયોગ અને નિષ્કર્ષ દ્વારા કોઈ વિશિષ્ટતા પર પહોંચે છે. ત્યારે તે વૈજ્ઞાનિક જ્ઞાન કહેવાય છે. અર્થાત્, અમૂર્ત (Abstract) જ્યારે મૂર્ત (Concrete) જ્ઞાન બને છે. ત્યારે તે વૈજ્ઞાનિક જ્ઞાન કહેવાય છે.

3. તાત્વિક જ્ઞાન (Philosophical knowledge)

સૌથી ઉચ્ચ સ્તરનું જ્ઞાન તે તાત્વિક જ્ઞાન છે. જ્ઞાન સૂચનાપ્રદ (Suggestive) અને બોધક (Infructive) હોવું જોઈએ. તાત્વિક જ્ઞાન તે પૂર્ણ જ્ઞાન છે બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો ઈશ્વર, આત્મા અને વિશ્વનો સમાવેશ થાય છે. તે વ્યવસ્થિત જ્ઞાન છે.

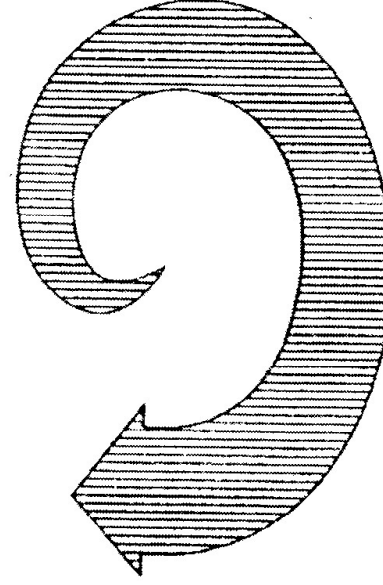
Spiral of Scientific Method

મૂળભૂત નિયમ

સર્વસામાન્ય
સાર દોહન
ઉર્ધ્વીકરણ
અંતઃસ્ફુરણ

પ્રયોગ મૂલક
નિયમ

સર્વ સામાન્ય
સારદોહન
વિગમન
સમજ

સત્ય

વિશિષ્ટતા
પ્રત્યક્ષીકરણ
નિગમન
સમજ

અનુમાનીત
નિયમ

ઈન્દ્રિયજન્ય
પ્રયોગાત્મક
નિરીક્ષણ
પ્રત્યક્ષીકરણ
વિશિષ્ટતા

વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિની કુંડળી (Spiral of Scientific Method) દ્વારા ડૉ. રંગનાથન જ્ઞાનવિશ્વની નિરંતર ગતિશીલતા સમજાવતાં જણાવે છે કે પ્રતિપાદિત સિદ્ધાંતો સતત સંશોધનને કારણે નિરંતર નવતર સ્વરૂપ ધારણ કરતા રહે છે.

1.3.2 જ્ઞાન : મૂળભૂત લક્ષણો

જ્ઞાનના મૂળભૂત લક્ષણો ચાર છે.

1. જ્ઞાન અનંત છે. (Infinite)

મનુષ્ય જ્યારે કોઈ વિષયનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે ત્યારે તે માત્ર પ્રારંભ જ હોય છે, અંત નહીં, જ્ઞાનનો ક્યારેય અંત આવતો નથી. તેનો સતત અને નિરંતર વિકાસ થતો રહે છે. નિશ્ચિત જ્ઞાન પ્રાપ્તિએ પણ કોઈ વૈજ્ઞાનિક જ્ઞાનનો પૂર્ણવિરામ મૂકી શકતો નથી. તેનો ક્યારેય અંત લાવી શકાતો નથી. જ્ઞાનવિશ્વમાં ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન તેમજ જે જાણીએ છીએ અને જે નથી જાણતા તે બધાનો જ્ઞાનમાં સમાવેશ થાય છે.

જ્ઞાનવિશ્વમાં કોઈપણ ચોક્કસ સમયે જાણમાં હોય તેવી બાબતોની સંખ્યા મર્યાદિત હોય છે. જ્યારે જે બાબતો જાણમાં નથી તે અનંત હોય છે. જે ભવિષ્યમાં જાણીતી થવાની સંભાવના છે. ઉદાહરણ સ્વરૂપ અમાવશ્યની રાત્રિએ આકાશ તરફ જોતાં પ્રથમ

નજરે થોડાંક તારલાં જ જોઈ શકાય છે. થોડીક વધુ વાર જોયા કરીએ તો તારલાંઓની સંખ્યામાં વૃદ્ધિ જોવા મળશે, અને દૂધગંગા જોવા મળશે. બસ, જ્ઞાનવિશ્વ આવું જ છે.

2. જ્ઞાન ગતિશીલ છે. (Dynamic)

જ્ઞાનવિશ્વને માનવી સાથે, માનવીના મન સાથે સંબંધ છે. મન, માનવીની વિચારશક્તિનું કેન્દ્રબિંદુ છે. માનવીનું મન ચંચળ છે. પરિણામતઃ એવી જ રીતે જ્ઞાન ચંચળ છે. અર્થાત્, જ્ઞાન નિરંતર ગતિશીલ છે. જે સતત ચાલ્યા જ કરે છે. સતત વિકાસ સાધતું રહે છે. જ્ઞાનની ક્ષિતિજો સમયના વહેણ સાથે સતત બદલાતી રહે છે.

સંશોધન એ અર્વાચીન યુગની વિશેષ લાક્ષણિકતા છે. સંશોધન દ્વારા નીતનવીન પ્રવાહિત થતાં સૂક્ષ્મ વિચારોને પરિણામે જ્ઞાનવિશ્વ નિરંતર ગતિશીલ બની રહે છે.

3. જ્ઞાન વિવિધ પરિમાણયુક્ત છે. (Multidimensional)

જ્ઞાનવિશ્વનો વિકાસ વિવિધ દૃષ્ટિકોણ સાથે થતો રહે છે. કોઈ એક જ વસ્તુ-વિચારને અલગ અલગ પરિસ્થિતિમાં અલગ અલગ રીતે મૂલવવામાં આવે છે. તેમજ તે ક્રમશઃ પોતાનું આગવું વર્તુળ ધારણ કરતા રહે છે. ઉદાહરણ તરીકે ચોક (Chalk), શિક્ષક ઉપયોગિતાની દૃષ્ટિએ તેની મૂલવણી કરશે. કલાકાર તેનો એક સાધન તરીકે મૂલવણી કરશે. અર્થશાસ્ત્રી તેની મૂલવણી ઉત્પાદનની દૃષ્ટિએ કરશે. આમ, ચોક એ જ વસ્તુ હોવા છતાં તેની મૂલવણી અલગ અલગ રીતે થતી જોવા મળે છે. જેને વિવિધ પરિમાણાત્મક દૃષ્ટિકોણ કરી શકાય.

4. જ્ઞાન અખંડ પ્રવાહિત છે. (Continue)

જીવોત્પત્તિથી આજ દિન સુધીમાં જ્ઞાનવિશ્વના વિકાસમાં સૂક્ષ્મ સ્વરૂપે સાતત્ય જોવા મળે છે. જ્ઞાનવિશ્વ વિકાસના અખંડિત વહેતા પ્રવાહમાં નીતનવીન ઉમેરાતા રહેતા નવા વિષયો - પેટા વિષયો. પેટા પેટા વિષયોની સતત શૃંખલા ચાલ્યા જ કરે છે. અર્થાત્, જ્ઞાનવિશ્વ સંવર્ધનશીલ છે.

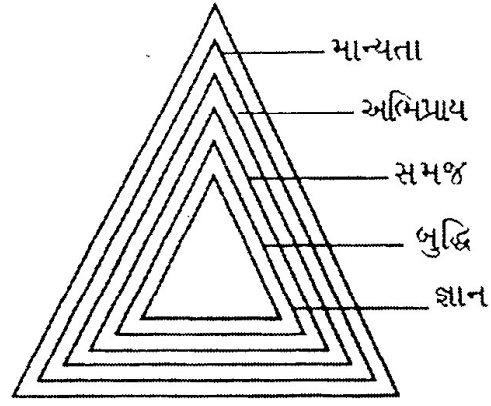
5. આંદોલિત ગતિશીલતા (Turbulent Dynamic)

આપણે જોયું કે જ્ઞાન નિરંતર ગતિશીલ છે, પરંતુ તેની આ ગતિશીલતા લયબદ્ધ નથી. જ્ઞાનના વિકાસની ગતિ ક્યારેક ખૂબ ઝડપી હોય છે તો ક્યારે અત્યંત મંદ હોય છે. અર્થાત્, જ્ઞાનવિશ્વના વિકાસની ગતિશીલતા આંદોલિત છે.

1.4. જ્ઞાનપ્રાપ્તિ માટેના આવશ્યક તત્ત્વો (Essential elements for acquiring knowledge)

જ્ઞાનપ્રાપ્તિ માટે મુખ્યત્વે ચાર તત્ત્વોની આવશ્યકતા રહે છે :

1. માન્યતા (Belief)
2. અભિપ્રાય (Opinion)
3. સમજ (Understanding)
4. બુદ્ધિ (Intelligence)

1. માન્યતા (Belief)

માન્યતા એ પરંપરાગત જ્ઞાન છે. વ્યતીત થતા જીવનકાળમાં માનવીને કોઈક ને કોઈક અકસ્માતથી જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. સમય જતાં એ અકસ્માત માન્યતામાં દૃઢ થાય છે. આમ, કેટલીક દૃઢ થયેલી માન્યતાઓ ચાલી આવે છે. જે જૂની પેઢી કે નવી પેઢીને આવે છે. જેમ કે : ‘બિલાડીનું આડું ઉતરવું તે અપશુકન છે.’ અર્થાત્ અકસ્માતે બનેલી ઘટના એક માન્યતારૂપે દૃઢ બનતી જાય છે. વળી, આમ પ્રાપ્ત થયેલ જ્ઞાન સાચું માનીને પરંપરાથી સ્વીકારાતું આવે છે. વાસ્તવમાં આવી માન્યતાઓ એ જ્ઞાન નથી. કારણ કે માન્યતાઓ આકસ્મિક હોય છે. તેને અનુભવના એરણ પર કે ચોક્કસ સિદ્ધાંતોથી ચકાસવામાં આવતી નથી. આવી માન્યતાઓથી હંમેશા સમાન પરિણામ પ્રાપ્ત થતું નથી. આ માન્યતાઓ બદલાઈ શકે છે. જ્યારે જ્ઞાન ગતિશીલ હોવા છતાં બદલાતું નથી. અર્થાત્ માન્યતા એ જ્ઞાન નથી.

અલબત્ત, માન્યતા જ્ઞાન મેળવવા માટે માર્ગસૂચક બની શકે છે. ચાલી આવતી માન્યતાઓ ચોક્કસ સિદ્ધાંતો ઉપર આધારિત હોય અથવા અનુભવથી તેને ચકાસવામાં આવી હોય કે હંમેશાં એક જ પરિણામ આપતી હોય તો તેને જ્ઞાન તરીકે સ્વીકારી શકાય.

2. અભિપ્રાય (Opinion)

જે ‘તે વિષય, વિચાર કે વસ્તુને ગહનતાથી જાણનાર નિષ્ણાત વ્યક્તિઓ તે વિશેના પોતાના અભિપ્રાયો રજૂ કરે તે; તે વ્યક્તિએ મેળવેલ જ્ઞાન છે. તેમના અભિપ્રાયોથી બીજી વ્યક્તિ જે જ્ઞાન મેળવે છે તે અભિપ્રાય પ્રેરિત જ્ઞાન છે. આવા અભિપ્રાયો ઉપરથી પ્રાપ્ત કરેલું જ્ઞાન હંમેશાં સાચું જ હોય છે એવું નથી. માનવી સંવેદનશીલ પ્રાણી છે. દરેક વ્યક્તિ પોતાની સંવેદનાને આધારે અભિપ્રાયો બાંધે છે. તેમાં વ્યક્તિના પોતાના દૃષ્ટિબિંદુઓ પણ ભળેલાં હોય છે. આવા અભિપ્રાયો પૂર્વગ્રહ પ્રેરિત પણ હોઈ શકે છે.

3. સમજ (Understanding)

કોઈપણ વસ્તુ, પદાર્થ કે વિચાર વિશેની જાણકારી એટલે સમજ. સમજ એ માનવીના મગજમાં રચાયેલી વસ્તુ કે વિચારની પ્રથમ આકૃતિ છે. સમજ એ સામાન્ય બુદ્ધિ પર આધારિત છે. સમજમાં અનુભવો અને પૃથકકરણને લીધે પરિવર્તનને અવકાશ

છે. સમજ એ જ્ઞાનપ્રાપ્તિનું પ્રવેશદ્વાર છે. અલબત્ત, તે જ્ઞાનનું આખરી સ્વરૂપ નથી. જો કે જ્ઞાનપ્રાપ્તિમાં સહાયક બની શકે.

4. બુદ્ધિ (Intelligence)

જ્ઞાનપ્રાપ્તિમાં મહત્વનું તત્ત્વ બુદ્ધિ છે. અનુભવોથી સાબિત થયેલું, વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિ અને સિદ્ધાંતોથી ચકાસાયેલું, બુદ્ધિ પૂર્વક સ્વીકારાયેલું એ સાચા અર્થમાં વ્યવસ્થિત જ્ઞાન છે.

બુદ્ધિનો સીધો સંબંધ મસ્તિષ્કની સંગ્રહિત શક્તિ સાથે છે. વિજ્ઞાને સિદ્ધ કર્યું છે કે મગજ એ જ્ઞાન કે બુદ્ધિ આપતું નથી. પરંતુ મગજમાં વ્યક્તિએ મેળવેલા જ્ઞાનને સ્મૃતિ સ્વરૂપે સંગ્રહવાની અગાધ શક્તિ છે. અર્થાત્ બુદ્ધિ એ મગજમાં સંગ્રહિત જ્ઞાન છે.

જ્ઞાનને વાસ્તવિકતા અને સત્યની સાથે સીધો સંબંધ છે. તે માન્યતાઓ, અભિપ્રાયો, સમજ અને બુદ્ધિથી ગૂંચવાયેલું હોવું જોઈએ નહીં. માન્યતાઓ, અનુભવ, શ્રદ્ધા, અનુમાનો અને અપૂરતા પુરવઠાઓ અને ક્યારેક અનિર્ણયાત્મક તર્કમાંથી ઉદ્ભવતી હોય છે. અપૂર્ણ જ્ઞાન ઉપરના ચિંતનશીલ વિચારો કે વૈશ્વિક અનુમાનો કે તર્કમાંથી અભિપ્રાય પ્રાપ્ત થાય છે. તેમાં જે બધાના વિચાર સાથે સંબંધિત છે એવી બંધારણીય સમજનો સમાવેશ થતો હોય છે. સ્થાપિત સંબંધોનું પ્રત્યક્ષીકરણ અને તેના મૂલ્યાંકનની સાથે બુદ્ધિ ધ્વનિત થાય છે. તાર્કિક રીતે ઈન્દ્રિયો, પ્રયોગ, તાદાત્મ્ય, સહસંબંધ અને તર્ક દ્વારા જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે.

1.5 વિષય વિકાસના લક્ષણો (MODE OF FORMATION OF SUBJECT)

પ્રાસ્તાવિક :-

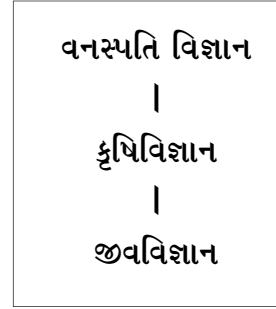
જ્ઞાનવિશ્વના વિભિન્ન ક્ષેત્રોમાં વિભિન્ન પાસાઓ અને દૃષ્ટિકોણના આધારે થઈ રહેલા અવિરત સંશોધન અને વિકાસ (Research and Development) ના ફળસ્વરૂપ વિભિન્ન પ્રકારના નવીન વિષયોની ઉત્પત્તિ અવિરતપણે થયા કરે છે. જેની સંરચનાની વિધિ પણ અલગ અલગ હોઈ શકે છે. આ માટે ગ્રંથાલય વર્ગીકરણ વિષયોને યોગ્ય વર્ગીક પ્રદાન કરવા માટે એ જાણવું આવશ્યક બની રહે છે કે પ્રલેખમાં વર્ણિત વિષયવસ્તુની સંરચનાના આધાર તથા પ્રક્રિયા શું છે આ દૃષ્ટિકોણથી જ્ઞાનવિશ્વનું ગહન વિશ્લેષણ અને અધ્યયન કરનારાઓમાં પ્રથમ ડૉ. રંગનાથન છે. 1950માં શિકાગો વિશ્વવિદ્યાલયના સ્કૂલ ઓફ લાયબ્રેરી સાયન્સ દ્વારા આયોજિત સંમેલનમાં ડૉ. રંગનાથને પોતાના લેખમાં પાંચ પ્રકારની વિષય સંરચના વિધિનું પ્રતિપાદન કર્યું જેનો ઉલ્લેખ તેમના પુસ્તક પ્રાલેગોમિના ટુ લાયબ્રેરી ક્લાસિફિકેશન, 2 જી આ (1957)માં તેમણે કર્યું છે. 1960ના દશકામાં બે અન્ય વિધિઓનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું. 1971માં પુનઃ કેટલીક વિધિઓનું ઉમેરણ થયું. 1973માં DRTCમાં કાર્યરત એ. નીલમેઘને તેમાં કેટલુંક પરિવર્તન અને સંશોધન કર્યું. વિષય રચનાના લક્ષણો (પ્રાથમિક) નીચે મુજબ છે.

1. પૃથક્કરણ (Dessection)
2. વિચ્છેદન (Denudation)
3. સ્તરીકરણ (Lamination)
4. શિથિલ સંયોજન (Loose Assamblage)
5. સ્વયંછાયા (Supper Imposition)

ઉપર્યુક્ત લઢણોની વિસ્તૃત સમજ નીચે મુજબ છે.

1. પૃથક્કરણ (Dessection)

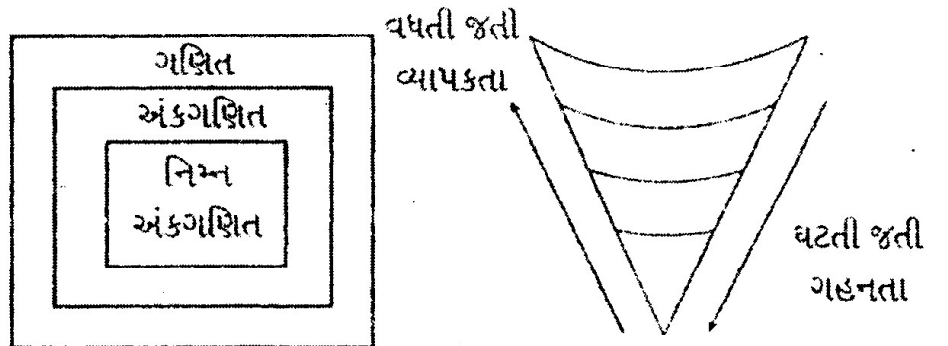
પૃથક્કરણમાં જ્ઞાનવિશ્વના તત્ત્વોને સમાન શ્રેણીના વર્ગોમાં પૃથક કરવામાં આવે છે. આ પ્રક્રિયા દ્વારા જે ઉપવિભાગો પ્રાપ્ત થાય છે તે અન્યોન્ય પૃથક હોય છે. સાથે જ સમકક્ષ (Co-Ordinate) પણ હોય છે. સમકક્ષ વર્ગો તથા તેની પંક્તિને વર્ગપંક્તિ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

પ્રાપ્ત થતા આ વર્ગોને પૃથક્કરણની પ્રક્રિયા દ્વારા પુનઃવિભક્ત કરી શકાય છે. માત્ર એટલું જ નહીં, પરંતુ જરૂરિયાત અને શક્યતા મુજબ આ વર્ગોને પુનઃ પુનઃ પૃથકૃત કરી શકાય છે. આમ, પૃથકૃત થયેલ પ્રત્યેક સ્વયંમાં એક વિષય બને છે.

2. વિચ્છેદન (Denudation)

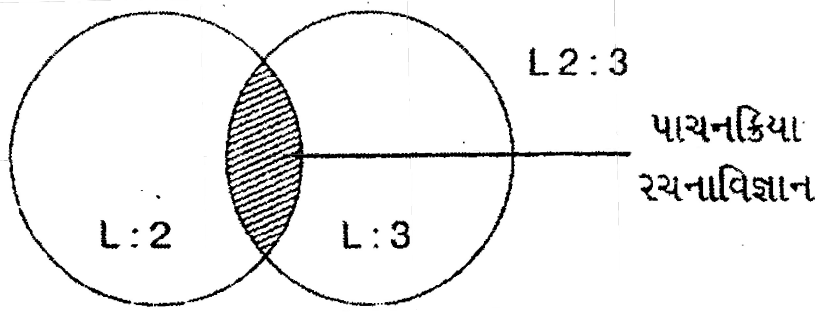
આ પ્રક્રિયા દ્વારા કે પ્રક્રિયા અનુસાર વિષયનું વિચ્છેદન કરતાં જે વિષયો પ્રાપ્ત થાય છે, તેનો વિસ્તાર ઘટતો જાય છે અને ગહનતા વધતી જાય છે. આ પ્રક્રિયા દ્વારા સામાન્યથી વિશેષ તરફ જવાનું છે. જેના આધારે વર્ગશૃંખલાઓના અંકોડાઓનું નિર્માણ થાય છે. આ પ્રમાણે જે વર્ગો નિષ્પન્ન થાય છે તે આધારિત હોય છે.

આ વિધિનું પ્રતિપાદન 1950માં કરવામાં આવ્યું હતું. તદ્અનુસાર એક મુખ્ય વિષયના એક વર્ગ અથવા પૃથકને વિભાજિત કરવાની વિધિ.

3. સ્તરીકરણ (Lamination)

સ્તરીકરણની વિધિ 1950માં (દશક)માં પ્રતિપાદિત કરવામાં આવી. આ પ્રક્રિયા દ્વારા એક મુખકની ઉપર બીજું મુખક મૂકી એક સંયુક્ત વિષય (Compound Subject)ની રચના કરવામાં આવે છે. એટલે કે મૂળ વિષય ઉપર એક પૃથક વિચાર મૂકી સંયુક્ત કે મિશ્ર વિષયની રચના થાય છે. કોલન કલાસિફિકેશનમાં પાંચ મૂળભૂત શ્રેણીઓ (PMEST)ના આધારે આ પ્રકારના વિષયોની રચના થાય છે. 1971માં ડૉ. રંગનાથને પ્રતિપાદિત કર્યું કે આ વિધિથી બે પ્રકારના વિષયોની રચના થાય છે.

- સ્તરીકરણ પ્રકાર - 1

આ વિધિમાં એક મૂળભૂત વિષયની ઉપર એક કે વધુ મુખકોના સ્તરીકરણથી એક સંયુક્ત વિષય બને છે. જેમ કે,

234 વિશ્વવિદ્યાલય ગ્રંથાલય

234.44 ભારતના વિશ્વવિદ્યાલય ગ્રંથાલય

- સ્તરીકરણ પ્રકાર - 2

એક પ્રાથમિક મુખ્ય વિષય પર વિશેષક (Qualifier) અથવા ઉદ્ભવક (Speciator) સંયોજવાથી સંયુક્ત પ્રાથમિક મુખ્ય વિષયો અર્થાત્, અપ્રાથમિક મુખ્ય વિષયો (Non - Main Primary Basic Subjects)ની સંરચના થાય છે જેમ કે :-

L9C Child Medicine

L9F Female Medicine

4. શિથિલ સંયોજન (Loose Assamblage)

1950માં પ્રતિપાદિત આ વિધિ અનુસાર બે કે તેથી વધુ પૃથકો અથવા મૂળ વિષયોને પરસ્પર જોડી દેવામાં આવે છે. જ્યારે કોઈ નવીન વિષયને કોઈ મુખ્ય વર્ગમાં કે ઉપવર્ગમાં સ્થાન આપવાનું શક્ય બનતું નથી ત્યારે તેને અન્ય વર્ગ સાથે

જોડવામાં આવે છે. આ સંયોજનથી એક ભિન્ન વિષયનું નિર્માણ થાય છે. પરિણામે જટિલ વિષયની રચના થાય છે.

1971માં આ વિધિને ત્રણ વિભાગમાં વિભાજિત કરવામાં આવી.

શિથિલ સંયોજન પ્રકાર - 1

આ પ્રકારની વિધિમાં બે કે વધુ સરળ અથવા સંયુક્ત વિષયોના પારસ્પરિક સંબંધોના અધ્યયનના આધારે આ પ્રકારના વિષયોની રચના થાય છે. આ સંબંધ સામાન્ય દૃષ્ટિકોણ, તુલનાત્મક પ્રભાવ કે ભેદ હોઈ શકે છે. આ વિધિથી જટિલ વિષયો (Complex Subjects)ની રચના થાય છે. CCમાં પાર્શ્વ સંબંધ (Inter Subject Phase Relation) વિધિનો પ્રયોગ કરવામાં આવે છે.

શિથિલ સંયોજન પ્રકાર - 2

આ પ્રકારના વિષયની સંરચના એક જ મુખ્ય વિષયના બે કે વધુ સમવર્ગોના પારસ્પરિક સંબંધોના અધ્યયનના આધાર પર થાય છે. જેને મિશ્રિત પૃથક (Complex Isolates)ની સંજ્ઞા આપવામાં આવી છે. CCમાં આ પ્રકારના વિષયોને વર્ગીક પ્રદાન કરવા આંતર મુખક પાર્શ્વ સંબંધ (Intra Facet Phase Relation)નો પ્રયોગ કરવામાં આવે છે.

શિથિલ સંયોજન પ્રકાર - 3

એક વિષયના એક સમવર્ગમાં બે કે અધિક પૃથકોના પારસ્પરિક સંબંધોના આધારે બનનારા વિષયોને રંગનાથને મિશ્રિત પંક્તિ પૃથક (Complex Array Isolate)ની સંજ્ઞા આપી છે. CCમાં આ પ્રકારના વિષયોના વર્ગીક રચવા માટે આંતર પંક્તિ પાર્શ્વ સંબંધ વિધિ (Intra Array Phase Relation)નો પ્રયોગ કરવામાં આવે છે.

કેટલાક ઉદાહરણો

(1) Relation between Philosophy and Economics

ROaX

(2) Classification in Research and Industrial Libraries

2360j3

(3) Rail and road transport in India

X4110t 5.44

5. સ્વયંછાયા (Supper Imposition)

આ પ્રક્રિયામાં એક જ પૃથક વિચારવિશ્વના છે કે તેથી વધુ પૃથક વિચારોને જોડીને નવીન વિષયનું નિર્માણ કરવામાં આવે છે. જેમ કે, Veins of the hand.

L167-36

આ પ્રક્રિયા સ્તરીકરણથી ભિન્ન છે. સ્વયંછાયા કે અધ્યારોપણ વિધિમાં પૃથક વિચારવિશ્વના બે ભિન્ન ભિન્ન વિચારોને જોડવામાં આવે છે.

Library Science Slant to Documentation V10, No. 2 (1973)ના ક્રમશઃ પ્રકાશનમાં વિષય બંધારણના લક્ષણોનીચે મુજબ આપવામાં આવેલ છે.

પ્રથમ તબક્કો :- (First Stage)

1. પૃથક્કરણ (Dissection)
2. વિચ્છેદન (Denudation)
3. સ્તરીકરણ (Lamination)
4. શિથિલ સંયોજન (Loose Assemnlage)
5. સ્વયંછાયા (Super Imposition)

બીજો તબક્કો (Second Stage)

1. ગુચ્છ વિષય (Subject Bundle)
2. વિષય જૂથ (Bundle of Subjects)
3. આંશિક વ્યાપક (Partial Comprehensive)
4. ઐક્ય (Fusion)
5. રૂઢિગત (Fission of Kind - 1 (Trandional)
6. પદ્ધતિ (Fission of Kind - 2 (Systems)
7. વિશિષ્ટતા (Fission of Kind - 3 (Specials)

ત્રીજો તબક્કો (Third Stage)

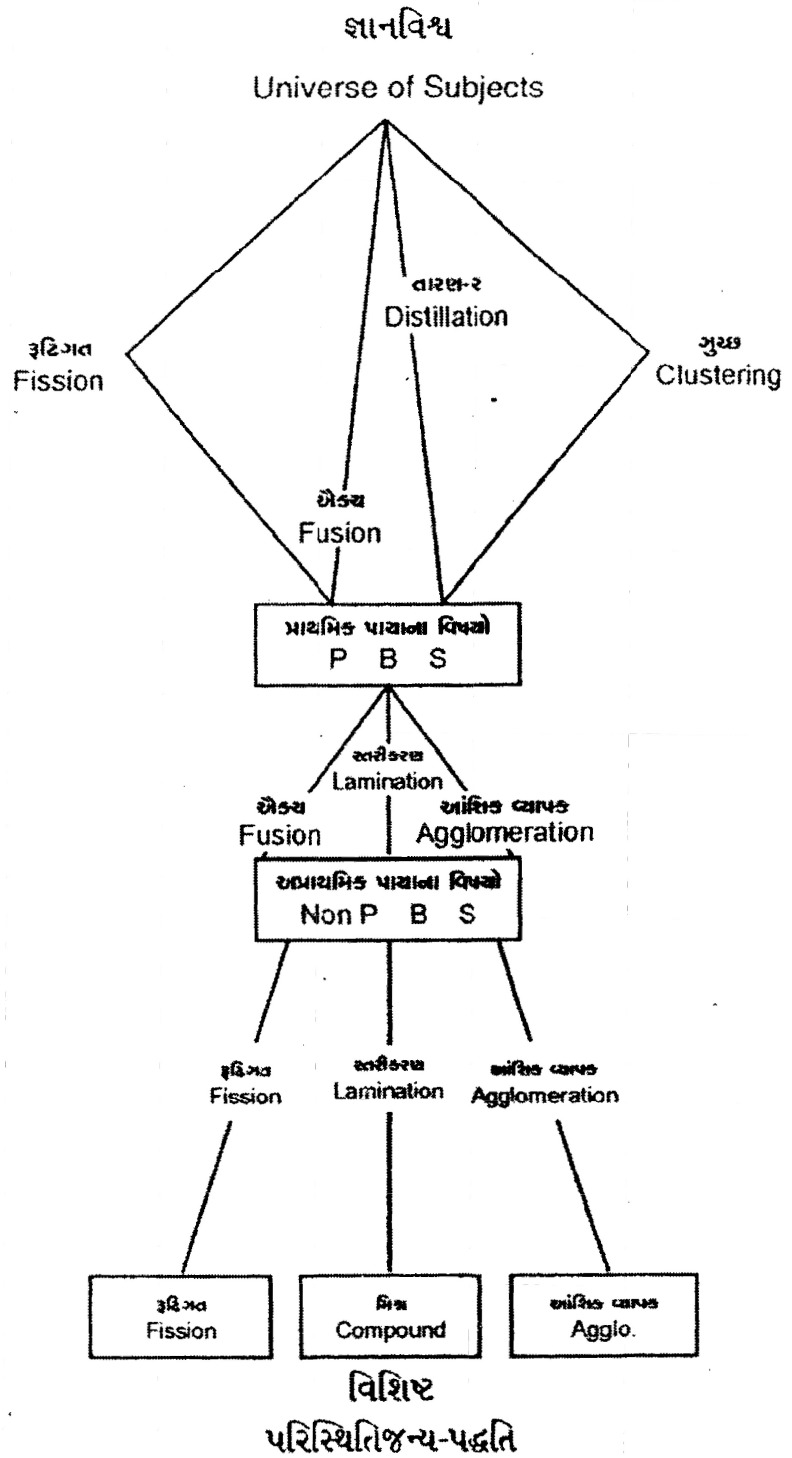
સ્તર - 1 (Level - 1)

1. વિભાજન (Fission)
2. એકીકરણ (Fusion)
3. તારણ - 1 (Distilation - 1)
4. તારણ - 2 (Distilation - 2)
5. ગુચ્છ (Clustering)

સ્તર - 2 (Level - 2)

1. વિભાજન (Fission)
2. સ્તરીકરણ - 2 (Lamination - 2)
3. આંશિક વ્યાપક - 1 (Agglomeration - 1)

પ્રાથમિક મુખ્ય વિષયો (Primary Basic Subjects) આ અપ્રાથમિક મુખ્ય વિષયો (Non-Primary Basic Sunjects)ના રચનાની સમજ કેળવવા નીચે દર્શાવેલ આકૃતિ સહાયક બની રહેશે.

6. કેટલાક અન્ય લક્ષણોની સમજ

સ્તરીકરણનો અર્થ થાય છે એક મુખક પર બીજું મુખક મૂકી સ્તરની રચના કરવી. સ્તરીકરણના બે પ્રકાર છે.

સ્તરીકરણ - 1

તે સંયુક્ત વિષયનું ઘોતક છે. જેમ કે

Library Classification

BF (પાયાનું મુખક) = Library Science

IF (પૃથક મુખક) = Classification

સ્તરીકરણ - 2

તે વિશિષ્ટ અને પદ્ધતિના ઘોતક છે.

Child Medicine

યજમાન મુખ્ય વિષય Medicine

વિશિષ્ટ (Special) Child

L9C

Ayurveda

યજમાન મુખ્ય વિષય Medicine

પદ્ધતિ (System) Ayurveda

- બિનમુખ્ય વિષયો (Non PBS)નો ક્રમ નીચે મુજબ છે.

Treatment of Yellow Fever of Child by Ayurveda System

LB + L9C + 35(p) + 4263(E) + 6 (2E) LB, 9C, 35:4263:6

વિખંડન (Fission)

ગ્રંથાલય વર્ગીકરણ પદ્ધતિમાં જ્ઞાનવિશ્વના પ્રાથમિક અને ગૌણ મુખ્ય વિષયોમાં વિભાજિત કરવાની પ્રક્રિયાને વિખંડન વિધિ કહેવામાં આવે છે. વિભાજનના પ્રથમ ચરણમાં આ વિધિથી પ્રાથમિક મુખ્ય વિષયો (Primary Basic Subjects)ની સંરચના કરવામાં આવે છે. સામાન્યતઃ આ ચરણને આધારે દાર્શનિકો અને વિચારકોના વિભિન્ન ક્ષેત્રોમાં તેમની રૂચિના આધાર પર વિકસિત વિષય હોય છે. જો કે પ્રત્યેક દાર્શનિકે કઈ વિશિષ્ટ વિશેષતા અથવા વિશેષતાઓના આધારે તેને વિકસિત કર્યા છે તેને ઓળખવા સંભવ નથી. પરિણામે જ્ઞાનવિશ્વની ત્રણ મુખ્ય વિશેષતાઓ આધારે તેનું સ્થાન સુનિશ્ચિત કરવામાં આવે છે. આ માટે તેને પ્રાથમિક મુખ્ય વિષય (PBS) કહેવામાં આવે છે. જો કે રંગનાથને આ સ્તર પર વિષયોની સંરચના કરનાર વિધિને Dissection વિધિ કહી છે.

1973માં રંગનાથનના સહયોગી એ. નીલમેઘને આને યોગ્ય ન માની. તેમનો વિચાર હતો કે વિચ્છેદન કરવા માટે કોઈ બાહ્ય માધ્યમનો પ્રયોગ કરવાનું આવશ્યક છે. જ્યારે વિભાજન એક આંતરિક પ્રક્રિયા છે. આ સ્તર પર વિખંડન (Fission) વિધિથી જ વિષયોની સંરચના થાય છે.

દ્વિતીય સ્તરે આ વિધિથી ગૌણ મુખ્ય વિષયો (Secondary Basic Subjects)ની સંરચના એક પ્રાથમિક મુખ્ય વિષયની અંતર્ગત એવા વિષયો સમાવિષ્ટ થઈ શકે છે જે વિશેષજ્ઞોના દૃષ્ટિકોણથી સમરૂપ ન હોય પરંતુ તેને જો ખંડોમાં વિભાજિત કરવામાં આવે તો તે વિશેષજ્ઞોના અધ્યયનમાં સહાયક બની શકે છે. આ માટે પ્રાથમિક મુખ્ય વિષયને કોઈ એક વિશેષતાનો પ્રયોગ કર્યા વગર જ વિશિષ્ટિકરણના આધારે વિભાજિત

કરવા માટે વિખંડન વિધિનો પ્રયોગ કરવામાં આવે છે. CCમાં આને રૂઢિગત વિષય (Canonical Classes) કહેવામાં આવે છે.

વિલયીકરણ (Fusion)

જો સંશોધન કાર્યની પરિકલ્પના એવા વિષય પર આધારિત હોય જેનો સંબંધ બે અલગ અલગ પ્રાથમિક મુખ્ય વિષયોથી છે તો એ સંભવ છે કે સંશોધન કાર્યની પ્રક્રિયામાં તે બંને વિષયોને આત્મસાત કરવાથી એક નવા વિષયની સંરચના થઈ જાય. વર્તમાન સમયમાં આ પ્રકારનું સંશોધન કાર્ય એક આવશ્યક અને સતત પ્રક્રિયા બની છે. જેના ફલસ્વરૂપે અલગ અલગ વિલયીકરણથી કેટલાય નવા વિષયોની સંરચના થતી રહે છે. આ વિધિનું પ્રતિપાદન રંગનાથન દ્વારા 1971માં કરવામાં આવેલ. જેવાં કે : Astrophysics, Astrochemistry, Astrobiology, Biophysics, Geophysics, Econometrics, Politometrics.

આસવન (Distillation)

1971માં રંગનાથન દ્વારા પ્રતિપાદિત આસવન વિધિથી પ્રાથમિક મુખ્ય વિષયોની સંરચના બે પ્રકારે હોઈ શકે છે.

આસવન પ્રકાર - 1

કેટલાય એવા વિચાર અને વિષયો હોય છે જેના સમાનાન્તર રૂપથી કેટલાય પ્રાથમિક વિષયોમાં પ્રયોગ કરવામાં આવે છે. આ પ્રકારના વિચારો અને વિષયોમાં થનારા પરિક્ષણો, સંશોધનો અથવા અનુભવોના ફલસ્વરૂપ વિશિષ્ટ સિદ્ધાંતોની ઉત્પત્તિ થઈ શકે છે. જેના આવા વિચારો અને વિષયોના માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતોના રૂપમાં પ્રયોગ કરી શકાય છે જેના ફલસ્વરૂપ આ પ્રકારના વિષયોની સ્વતઃ જ એક નવા પ્રાથમિક મુખ્ય વિષયના રૂપમાં સંરચના થઈ જાય છે. વ્યવસ્થાપન વિજ્ઞાન (Management Science) આ પ્રકારના પ્રાથમિક મુખ્ય વિષયનું એક ઉત્તમ ઉદાહરણ છે.

આસવન પ્રકાર - 2

વૈજ્ઞાનિક, શૈક્ષણિક અથવા સામાજિક કારણોથી એક પદ્ધતિની અનુસૂચિઓમાં વર્ણિત એક અથવા વધુ વિચારો પર ગહન સંશોધન તથા અધ્યયન કરી શકાય છે. જેના આધારે આ વિચારો પર લેખ, પુસ્તકો પ્રકાશિત થાય છે. તેમજ અન્ય માધ્યમો દ્વારા વિચાર-વિમર્શ પણ થઈ શકે છે. આ બધાના પરિણામ સ્વરૂપ આ વિચાર/રો પર સાહિત્યાદેશ (Literary Warrant)ની અધિક વૃદ્ધિ થઈ શકે છે. તેમજ આ માટે માર્ગદર્શક સિદ્ધાંત પ્રતિપાદિત કરવાનું સંભવ બને છે. જેના ફલસ્વરૂપ તે એક પ્રાથમિક મુખ્ય વિષયના રૂપમાં માન્યતા પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

સંચયન (Clustering)

1960માં રંગનાથને વિષય સંરચના વિધિનો એક નવો વિચાર ગુચ્છ વિષય

(Subject Bundle) પ્રતિપાદિત કરવામાં આવ્યો. તેને આંશિક વ્યાપક (Partical Comprehensive)નો જ એક પ્રકાર માનવામાં આવે છે. આ શ્રેણીના પ્રાથમિક મુખ્ય વિષયોનો આધાર વર્તમાન સમયની શોધ પ્રક્રિયા છે. જેમાં એક જ વિષય પર ભિન્ન ભિન્ન વિષયોના વિશેષજ્ઞો પોતપોતાના દૃષ્ટિકોણથી સંશોધન કાર્ય કરે છે. તેમજ તે આધારે જ તેના નિષ્કર્ષ પ્રાપ્ત થાય છે. જ્યારે આ વિભિન્ન સંશોધનથી પ્રાપ્ત નિષ્કર્ષોને એક સાથે એક પુસ્તકના સ્વરૂપમાં પ્રકાશિત કરવામાં આવે છે, ત્યારે વિષય સમૂહની રચના થાય છે. જેમ કે : Ocean Science.

1973માં એ. નીલમેઘન વિષય સમૂહના સ્થાને નવું પદ સંયયન (Clustering) પ્રતિપાદિત કર્યું. તેમના અનુસાર એક વિશિષ્ટ વિષય ઉપર વિભિન્ન વિષયોના વિશેષજ્ઞો દ્વારા શોધકાર્યના નિષ્કર્ષોને એક સાથે કે અલગ અલગ પ્રકાશિત કરવામાં આવે છે. જેમ કે ભારતીય અધ્યયન (Indology)

જૂથીકરણ (Agglomeration)

આ પ્રકારની વિધિવિદ્યામાં બે પ્રકારના મુખ્ય વિષયોની સંરચના થાય છે.

જૂથીકરણ પ્રકાર - 1

આ પ્રકારના વિષયની સંરચના એક વર્ગીકરણ પદ્ધતિમાં માન્યતા પ્રાપ્ત સળંગ એક પછી એક મૂકવામાં આવેલ મુખ્ય વિભાગોના સમૂહના રૂપમાં જૂથ બનાવી કરવામાં આવે છે. રંગનાથને 1960માં તેને આંશિક વ્યાપક વર્ગોની (Partical Comprehensive Classes) સંજ્ઞા આપી હતી. અલબત્ત, તેનું સ્થાન માત્ર મુખ્ય વિષય સૂચિમાં જ હોય છે. અર્થાત્ તેની કોઈ વિશેષ અનુસૂચિ હોતી નથી.

જૂથીકરણ પ્રકાર - 2

એક વિષયની સંરચના એવા મુખ્ય વિષયોના આધારે કરવામાં આવે છે જે પદ્ધતિમાં મુખ્ય વિષયની સૂચિમાં સળંગ પંક્તિબદ્ધ નથી હોતા જેમ કે : UDCનાં 32 + 93

ઉપસંહાર :-

સંશોધન અને વિકાસની પ્રક્રિયાને કારણે નીતનવીન વિષયો અસ્તિત્વમાં આવતાં રહે છે. માત્ર એટલું જ નહીં અસ્તિત્વમાં રહેલ વિષયો પણ પરિવર્તન પામતાં રહે છે. યોગ્ય પ્રલેખને યોગ્ય વર્ગીક આપવા વિષયના લક્ષણો જાણવા આવશ્યક છે.

1.6 સારાંશ (Summary)

પ્રસ્તુત એકમમાં જ્ઞાનની પરિભાષા તેમજ જ્ઞાનના પ્રકાર જેવા કે સામાન્યજ્ઞાન, વૈજ્ઞાનિક જ્ઞાન તથા તાત્ત્વિક જ્ઞાનની વિસ્તૃત ચર્ચા કરવામાં આવી છે.

સાથે જ જ્ઞાનના મૂળભૂત લક્ષણોની સમજ આપવામાં આવી છે. જ્ઞાનવિષમ સતત વર્ધનશીલ છે. વિષય વિકાસની લક્ષણો ત્રણ તબક્કાઓમાં સમજાવવામાં આવી છે. જેથી ઉદ્ભવતા નવીન વિષયોને વર્ગીકરણ યોગ્ય સ્થાને સમાવિષ્ટ કરી વર્ગીકરણ પદ્ધતિને સર્વવિષયક બનાવી શકે અને વર્ગીકરણ જે તે પ્રલેખ માટે યોગ્ય વર્ગીક મેળવી શકે.

1.7 બહુવિકલ્પીય પ્રશ્નો (ઉત્તર સહિત)

1. વર્ગીકરણ (Classifide) એટલે ?
 - (A) પ્રલેખોને વર્ગીકૃત કરનાર
 - (B) ગ્રંથાલય વર્ગીકરણ પદ્ધતિની રચના કરનાર
 - (C) ગ્રંથાલય વર્ગીકરણ પ્રણાલીનું મૂલ્યાંકન કરનાર
 - (D) પ્રલેખોની ગોઠવણી કરનાર
2. વર્ગીકરણ (Classificanist) કોને કહેવામાં આવે છે ?
 - (A) પ્રલેખોને વર્ગીકૃત કરનાર
 - (B) ગ્રંથાલય વર્ગીકરણ પદ્ધતિની રચના કરનાર
 - (C) ગ્રંથાલય વર્ગીકરણ પ્રણાલીનું મૂલ્યાંકન કરનાર
 - (D) પ્રલેખોની ગોઠવણી કરનાર
3. પ્રોલેગોમિના ટુ લાયબ્રેરી ક્લાસિફિકેશન (Prolegomena to Library Classification)ના લેખક ?

(A) જે.ડી.બ્રાઉન	(B) એસ.આર.રંગનાથન
(C) બર્વિક સેયર્સ	(D) એચ.ઈ.બ્લિસ
4. પ્રોલેગોમિના ટુ લાયબ્રેરી ક્લાસિફિકેશનની ત્રીજી આવૃત્તિ ક્યારે પ્રકાશિત કરવામાં આવી હતી ?

(A) 1957	(B) 1967
(C) 1947	(D) 1977
5. એક જ પૃથક વિચારવિશ્વના બે ભિન્ન ભિન્ન પાસાઓનું જોડાણ એટલે કેવા પ્રકારની લક્ષણ ?

(A) સ્વયંછાયા	(B) સ્તરીકરણ
(C) શિથિલ સંયોજન	(D) ઉપરમાંથી કોઈ નહીં

6. વિષય વિકાસની લક્ષણો (Modes of Formation of Subjects)ની વિભાવના કોણે રજૂ કરી ?
- (A) બર્વિક સેયર્સ (B) મેલ્વિલ ડ્યૂઈ
(C) એસ.આર.રંગનાથન (D) ઈ.સી. રિચાર્ડસન
7. જૂથીકરણ (Agglomeration) વિષય વિકાસની આ લક્ષણ અગાઉ કયા નામે ઓળખાતા હતા ?
- (A) આંશિક વ્યાપક વર્ગ (B) વ્યાપક વર્ગ
(C) સમૂહન (D) સમન્વય
8. વિષય વિકાસના લક્ષણો સમૂહન (Cluster) અગાઉ કયા નામે ઓળખાતા હતા ?
- (A) વિષય જૂથ (B) સમન્વય
(C) આસવન (D) વિખંડન
9. સમન્વય (Fusion)નું તાત્પર્ય શું છે ?
- (A) સંજ્ઞા પ્રણાલી (B) ચિંતન વિધિ
(C) વિષય નિર્માણ વિધિ (D) ઉપરમાંથી કોઈ નહીં

1.8 તમારી પ્રગતિ ચકાસો (Self Check Exercises)

1. જ્ઞાનના મૂળભૂત લક્ષણો જણાવો.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

2. જ્ઞાનપ્રાપ્તિ માટેના આવશ્યક તત્ત્વો જણાવો.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

3. વિષય વિકાસના લક્ષણો એટલે શું ?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

4. ટૂંકનોંધ લખો :

- (1) પૃથક્કરણ
- (2) સ્તરીકરણ
- (3) સંચયન

ઉત્તરો :-

1. જ્ઞાનના મૂળભૂત લક્ષણો નીચે મુજબ છે :
1. જ્ઞાન અનંત છે, 2. જ્ઞાન ગતિશીલ છે, 3. જ્ઞાન વિવિધ પરિમાણયુક્ત છે, 4. જ્ઞાન અખંડ પ્રવાહિત છે અને 5. જ્ઞાન આંદોલિત ગતિશીલતા ધરાવે છે.
2. જ્ઞાનપ્રાપ્તિના આવશ્યક તત્ત્વો માન્યતા, અભિપ્રાય સમજ અને બુદ્ધિ છે.
3. જ્ઞાનવિશ્વના વિભિન્ન ક્ષેત્રો, પાસાઓ અને દૃષ્ટિકોણના આધારે થઈ રહેલા સંશોધન અને વિકાસ (Research and Development)ના પરિણામે નવાં નવાં વિષયો ઉત્પન્ન થયા કરે છે. નવાં ઉત્પન્ન થતાં વિષયો કઈ પદ્ધતિના કારણે અસ્તિત્વમાં આવ્યાં છે તે પદ્ધતિના કે રીત કે વિધિ એટલે વિષય વિકાસની લક્ષણો.

4.(1) પૃથક્કરણ

પૃથક્કરણ એટલે જ્ઞાનવિશ્વના સત્ત્વોને સમાન શ્રેણીના વર્ગોમાં પૃથક કરવાની વિધિ. પૃથક થયેલાં સત્ત્વો સમકક્ષ હોય છે. સમકક્ષ વર્ગોની પંક્તિને વર્ગપંક્તિ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

- (2) સ્તરીકરણની પ્રક્રિયામાં એક વિષય ઉપર બીજું મુખક મૂકી અંક નવીન સંયુક્ત વિષયની રચના કરવામાં આવે છે. સ્તરીકરણ વિધિના બે પ્રકાર છે. પ્રકાર - 1માં એક મૂળ વિષયની ઉપર એક કે વધુ મુખકો મૂકવામાં આવે છે. જેમ કે: CCમાં 2+34 = 234 વિશ્વવિદ્યાલય ગ્રંથાલય. પ્રકાર - 2માં એક પ્રાથમિક વિષય પર વિશેષક (Qualifier) સંયોજવાથી અપ્રાથમિક મુખ્ય વિષયની રચના થાય છે. જેમ કે : L9C બાળવૈદક.
- (3) મૂળ વિભાવના આંશિક વ્યાપક વર્ગને બદલે એ. નીલમેઘને 1973માં સંચયન (Clustering) પદ આપ્યું. જેમાં એક વિશિષ્ટ વિષય પર વિભિન્ન વિષયોના વિશેષણો દ્વારા શોધકાર્યના નિષ્કર્ષોને એક સાથે લાવવાની વિધિ. જેમ કે : CCમાં z44 = Indology.

1.9. ચાવીરૂપ શબ્દો (Key-Words)

- જ્ઞાન : વેબસ્ટ ડિક્શનરી અનુસાર “પ્રત્યય અનુભવની નિજી વ્યક્તિમતા દ્વારા પ્રાપ્તિથાય તે જ્ઞાન.
- અભિપ્રાય : જે તે વિષય, વિચાર કે વસ્તુને ગહનતાથી જાણનાર નિષ્ણાત વ્યક્તિઓ તે વિશેના પોતાના અભિપ્રાયો રજૂ કરે તે, તે વ્યક્તિએ મેળવેલ જ્ઞાન છે.
- વિભંડન : ગ્રંથાલય વર્ગીકરણ પદ્ધતિમાં જ્ઞાનવિશ્વમાં પ્રાથમિક અને ગૌણ મુખ્ય વિષયોમાં વિભાજિત કરવાની પ્રક્રિયાને વિભંડન વિધિ કહેવામાં આવે છે.

પૃથક્કરણ : પૃથક્કરણમાં જ્ઞાનવિશ્વના તત્ત્વોને સમાન શ્રેણીના વર્ગમાં પૃથક કરવામાં આવે છે.

વૈજ્ઞાનિક જ્ઞાન : વૈજ્ઞાનિક જ્ઞાન તે સામાન્ય જ્ઞાનથી ઉચ્ચ સ્તરનું જ્ઞાન છે.

1.10. સંદર્ભ અને વિશેષ વાંચન (References and Further Reading)

1. Bavadkar and Other, Rate of Development of Universe of Subjects and the design of Scheme for Classification, DRTC, Annual, Seminar, V5, 1967
2. Kumar, P.S.G. Knowledge Organisation, Information Processing and Retrieval Theory, Delhi. B.R. Publishing Corporation 2003 Paper
3. Shera, J.H. Libraries and Organisation of Knowledge. London : Cross by Lockwood, 1965
4. Ranganathan, S.R. Prolegomena to Library Classification Ed. 3 Bombay Asia, 1967
5. ધ્યાની, પુષ્પા પુસ્તકાલય વર્ગીકરણ. નવી દિલ્હી : ESS ESS, 2001
6. બરોડિયા, નવીન. જ્ઞાનવિશ્વ : ઉદ્ભવ અને વિકાસ અમદાવાદ, પાર્શ્વ : 1991
7. ભૈયા, છગન. ગ્રંથાલય વર્ગીકરણ પ્રવેશિકા અમદાવાદ પાર્શ્વ, 2012
8. શુક્લ, કૌટિલ્ય. જ્ઞાનવિશ્વ વિકાસ પ્રક્રિયા. અમદાવાદ, નવભારત સાહિત્ય મંદિર.

